

**ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ**  
**τ. 14 (2009)**

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜ. ΣΙΩΚΗΣ

**«Ο ΚΛΗΔΟΝΑΣ ΣΤΟΥΣ ΒΛΑΧΟΥΣ: Η ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ  
ΕΝΟΣ ΔΡΩΜΕΝΟΥ ΣΕ ΠΑΝΗΓΥΡΙ»\***

Το δρώμενο του Κλήδονα αποτελεί μια ιδιαίτερη εθιμική εκδήλωση, για την οποία αντλούμε πληροφορίες από τους αρχαίους έλληνες συγγραφείς (Όμηρο, Ησίοδο, Ηρόδοτο, Αισχύλο, Σοφοκλή), αλλά και από τους βυζαντινούς Μιχαήλ Ψελλό (11<sup>ος</sup> αι.), Θεόδ. Βαλσαμώνα, Ιω. Ζωναρά (12<sup>ος</sup> αι.) και Ιωσήφ Βρυέννιο (15<sup>ος</sup> αι.)<sup>1</sup>. Η λέξη κλήδονας προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη κληδών, που σημαίνει τον μαντικό ψίδυρο, την προφητική ρήση, και γι' αυτό κατ' επέκταση σημαίνει τον οιωνό, το προμήνυμα, τη φήμη, το μάντεμα. Οι αρχαίοι την ημέρα της εορτής των Νουμηνιών είχαν και τη συνήθεια του κληδονισμού, εκκληδονίζοντο, μάντευαν δηλαδή το μέλλον με τον κλήδονα.

Η ίδια τακτική συνεχίστηκε και κατά την έλευση του χριστιανισμού και την ένταξη των παγανιστικών εθίμων στο χριστιανικό εορ-

---

\* Εισήγηση στο Α' Διεθνές Συνέδριο για τον Ελληνικό Πολιτισμό «Η Πανήγυρις: μια διαχρονική ματιά στον κοινωνικό-οικονομικό και πολιτικό της ρόλο», Συνεδριακό και Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Σουφλίου, Σουφλί 17 - 20 Νοεμβρίου 2005, Διοργάνωση: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο - Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Δήμος Σουφλίου.

1. Σ.Π.Κ. 1929, 711. Κουκουλές 1948, 169. Οικονομίδης 1965, 621. Καραπατάκης 1976, 179-180. Λουκάτος 1992, 64 κ.ε. Μέγας 1992, 221 κ.ε. Αικατερινίδης 2001, 30-31.

τολόγιο<sup>2</sup>. Το δρώμενο μάλιστα μαζί με άλλα έθιμα που ανάγονται στις θερινές τροπές του ηλίου συνδέθηκε με την εορτή των Γενεθλίων του Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου, του μεγαλύτερου προφήτη που προμήνυσε την έλευση του Χριστού<sup>3</sup>, παρόλο που η Εκκλησία επιχείρησε μάταια να το καταδικάσει και να το καταργήσει, παρομοιάζοντάς το με βακχική - παγανιστική τελετή<sup>4</sup>.

Η πολεμική που ασκήθηκε από την Εκκλησία για την εξάλειψη του εθίμου εκφράζεται ολοκάθαρα με τις λαϊκές ρήσεις «αυτά τα λεν' στον κλήδονα», «τέτοια να τα λες στον κλήδονα», «τέτοια εγώ τ' ακούω στον κλήδονα», με τις οποίες χαρακτηρίζονται άνθρωποι που πιστεύουν σε τέτοιες δεισιδαιμονίες και λένε πράγματα απίστευτα, έτσι ώστε το έθιμο να καταντήσει συνώνυμο της ελαφρότητας.

Με διάφορες παραλλαγές το δρώμενο απαντάται εκτός από τα βλαχοχώρια και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας και τελείται την παραμονή της εορτής του Γενεθλίου του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου,

2. Alexiou 1974. Baroja 1979, 154-157. Danforth 1984, 53-85. Μερακλής 1986, 123-134. Hart 1992, 225-264.

3. Για τις θερινές τροπές του ηλίου και την σύνδεσή τους με την εορτή του Γενεθλίου του Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου βλ. Θεοδοσίου, Δανέζης 2001, 2-5. Παπαθανασίου 2001, 14.

4. Πολύ πριν τον αφορισμό του δρωμένου από τον 65ο κανόνα της Πενθέκτης «εν Τρούλλω» Οικουμενικής Συνόδου (691) και από τους βυζαντινούς νομοκάνονες, ρητή απαγόρευση τέλεσης του εθίμου υπάρχει στο βιβλίο του Δευτερονομίου στην Παλαιά Διαθήκη: «ουχ ευρεθήσεται εν σοι περικαθαίρων τον υιόν αυτού ή την θυγατέρα αυτού εν πυρί, μαντευόμενος μαντείαν, κληδονιζόμενος και οιωνιζόμενος ...έστι γαρ δδέλυγμα Κυρίω τω Θεώ σου πας ποιών ταύτα ένεκεν γαρ των δδελυγμάτων τούτων Κύριος εξολοθρεύσει αυτούς από προσώπου σου...τα γαρ έθνη ταύτα...ούτοι κληδόνων και μαντειών ακούσονται» (Δευτ. 18, 10-14). Καραπατάκης 1976, 183-184. Παπαμανώλη - Guest 2001, 32.

δηλαδή την 23<sup>η</sup> Ιουνίου<sup>5</sup>. Τελείται αποκλειστικά από γυναίκες, όπως και τα περισσότερα δρώμενα του εαρινού εθιμικού κύκλου, συνδέεται για τις κοπέλες και τις νιόπαντρες με την πρόβλεψη της τύχης, της μοίρας τους, δηλαδή με το ριζικό τους, αλλά και με την εξασφάλιση γονιμότητας.

Πρόκειται για την πρώτη εθιμική εκδήλωση που πραγματοποιείται την καλοκαιρινή περίοδο, όταν οι Βλάχοι κτηνοτρόφοι εγκατέλειπαν τα χειμαδιά και ανέβαιναν στα βουνά για να ξεκαλοκαιριάσουν. Η ονομασία που δίδεται από τους Βλάχους για το δρώμενο είναι *Ταγιανί*, δηλ. του Αη-Γιάννη, αλλά ο όρος αυτός δεν διατηρείται σήμερα. Αντίθετα, στις μέρες μας είναι γνωστό με την ονομασία *Γκαλιάτα*, καθώς έτσι ονομάζεται το στολισμένο με λουλούδια δοχείο που οι κοπέλες γεμίζουν με νερό από τρεις βρύσες<sup>6</sup>. *Γκαλιάτα* σημαίνει στην κυριολεξία

5. Σ.Π.Κ. 1929, 711. Κουκουλές 1948, 169. Οικονομίδης 1965, 621. Abbott 1969, 53-58. Καραπατάκης 1976, 179-180. Μέλλιος 1989, 26. Λουκάτος 1992, 64 κ.ε. Μέγας 1992, 221 κ.ε. Ζηκουρίδης 1995. Ζηκουρίδης 1995α. Αικατερινίδης 2001, 30-31. Στέφα - Ενωτιάδου 2002. Λαμνάτος 2003, 12-13.

6. Η παλαιότερη γνωστή αλλά σύντομη περιγραφή του δρωμένου έτσι όπως τελείται τους Βλάχους προέρχεται από τον ρουμάνο περιηγητή Dim. Bolinteanu και το έργο του με τίτλο: «*Călătorii la România din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora*», που εκδόθηκε στα 1863, μολονότι η περιοδεία είχε γίνει στα 1858. Βλ. Bolinteanu 1968, 96. Μετέπειτα οι περιγραφές γίνονται ολοένα και πιο συχνές, βλ. Tocilescu 1900, 743-749. Beza 1903, 46-51 (Κλεισούρα). Burada 1904, 466-468 (Μοναστήρι-Μπιτώλια). Macedoneanu 1904, 197-199. Cosmulei 1909, 42. Wace, Thompson 1914, 129-130. Καλλινδέρης 1930, 151-156 (Βλάστη). Recătă 1934, 47 (Μέτσοβο). Τσίρος 1964, 244-252 (Βλάστη). Σύνταξη 1977 (Αδδέλλα). Μπίρκας 1978, 223-231 (Αδδέλλα). Νιτσιάκος 1979, 39-41 (Αετομηλίτσα). Σύνταξη 1979 (Αδδέλλα). Βίττης 1981, 158-161 (Βλάστη). Εξάρχου 1987, 396-402 (Φούρκα). Piha 1996, 12 (Γραμμουσιτιάνοι Βλάχοι στην Dobrogea της Ρουμανίας). Λούστας 1996, 106-108 (Νυμφαίο). Σιώκης 1999 (Κλεισούρα). Σύνταξη 2000 (Αδδέλλα). Βαρβαρούσης 2001 (Βλάστη). Βέρρος

καρδάρι για το άρμεγμα των γιδοπροβάτων<sup>7</sup>, κουβάς θα λέγαμε σήμερα, παρόλο που στο δρώμενο χρησιμοποιείται μεταλλικό υδροδοχείο, το γχιούμι.

Δεν θα επεκταθούμε στον κατά τόπους τρόπο τέλεσης του δρωμένου, που είναι όμοιος με μικρές παραλλαγές, αλλά θα δώσουμε σε γενικές γραμμές τα βασικά του στοιχεία έτσι όπως καταγράφηκαν στα 1900 και 1903 από τους Περικλή Παπαχατζή και Μάρκο Μπέζα αντίστοιχα στην Κλεισούρα Καστοριάς<sup>8</sup> και σε συνάρτηση με άλλες γραπτές και προφορικές μαρτυρίες, όταν ακόμη το όλο τελετουργικό δεν είχε πάρει πανηγυρικό χαρακτήρα.

Το απόγευμα λοιπόν της παραμονή της εορτής του Γενεθλίου του Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου, δηλαδή την 23<sup>η</sup> Ιουνίου, όλες οι νιόπαντρες και οι ελεύθερες κοπέλες τραγουδώντας βγαίνουν σε παρέες στην άκρη του χωριού, όπου αρχίζει το δάσος, για να βρουν ένα βότανο που ονομάζεται *cusitsa*, κοτσίδα δηλαδή<sup>9</sup>, γιατί το πλέκουν στις κοτσίδες τους ανάμεσα στα μαλλιά. Όποια βρει το βότανο αυτό το σημαδεύει δένοντάς το με μια κόκκινη κλωστή<sup>10</sup> και στη συνέχεια το σκεπάζει με φύλλα

2001 (Χιονοχώρι Σερρών). Nicolau 2001, 45-51. Στέφα - Ενωτιάδου 2002 (Σαμαρίνα). Βασβατέκη 2004 (Βλάστη, Νάματα). Κουρκούτας 2004 (Νάματα). Βακουφάρης 2005, 279 (Κλεισούρα). Παράσχος 2005 (Νάματα). Τσιάνια - Πανταζίδου 2005, 55-56. Αναλυτική περιγραφή του δρωμένου, έτσι όπως τελείται στα βλαχοχώρια της Βέροιας, παρατίθεται στην ιστοσελίδα του Λαογραφικού Συλλόγου Βλάχων Βέροιας [www.vlahoi.gr/ekdiloseis.htm](http://www.vlahoi.gr/ekdiloseis.htm).

7. Η γκαλιάτα, που ήταν χωρητικότητας 20 λίτρων, παλαιότερα κατασκευαζόταν από ξύλο και μετέπειτα από λαμαρίνα. Capidan 1926, 114, 171. Capidan 1942, 164. Papahagi 1974, 584.

8. Tocilescu 1900, 743-749. Beza 1903, 46-51.

9. Papahagi 1974, 422.

10. Για τη συμβολική σημασία της κόκκινης κλωστής βλ. Πολίτης 1921, 209-217.

για να μην το δουν και το συλλέξουν οι άλλες παρέες.

Στη συνέχεια όλες οι κοπέλες συγκεντρώνουν κάθε είδος λουλουδιού και κυρίως τη *sulhina* ή *sulfina*<sup>11</sup>, το οποίο ονομάζεται και *galiata*, αφού προορίζεται για τον στολισμό του ομώνυμο δοχείου. Ο στολισμός, που γίνεται σε κάποιο από τα σπίτια των κοριτσιών της παρέας και συνοδεύεται από γαμήλια τραγούδια, πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεγμένος, ώστε κάθε παρέα να είναι περήφανη για την γκαλιάτα της. Μέσα στις γκαλιάτες βάζουν τα *σημάδια* τους, δηλαδή κοσμήματα<sup>12</sup>, δεμένα σε μικρά μπουκετάκια λουλουδιών.

Την γκαλιάτα την κρατούν ένα ή δυο ανύπαντρα κορίτσια<sup>13</sup> και μαζί με την υπόλοιπη παρέα πηγαίνουν σε τρεις βρύσες<sup>14</sup>, όπου θα πάρουν νερό τραγουδώντας *Umpla sora, vearsa frate...* ή *Una lilitsi aroshi...* ή *Tayiani gianismatacia...* ή *Mults' iram'*... ή *Suatsili*<sup>15</sup>. Η κοπέλα που

11. Πρόκειται για το φυτό με την επιστημονική ονομασία *melilotus officinalis*. Papahagi 1974, 1132.

12. Για την χρήση δακτυλιδιών και άλλων κοσμημάτων και τον συμβολισμό τους βλ. Πολίτης 1921α.

13. Στην Αβδέλλα και στη Σαμαρίνα Γρεβενών την γκαλιάτα κρατάει μια κοπέλα με μάνα και πατέρα «πρωτοστέφανους» και εν ζωή. Αυτή την κοπέλα την ντύνουν νύφη και την υποβαστάζουν άλλα δυο κορίτσια, οδηγώντας την σε τρεις βρύσες, όπου θα πάρει νερό αφού προσκυνήσει τρεις φορές και θα φύγει αφού ξαναπροσκυνήσει άλλες τρεις. Μπίρκας 1978, 223-231. Στέφα - Ενωτιάδου 2002.

14. Ο αριθμός «τρία» και κάθε παράγωγό του θεωρείται μαγικός κατά την λαϊκή αντίληψη. Στην Κλεισούρα οι κοπέλες παίρνουν νερό από τις βρύσες στην *Fantana di supru*, το *Buhuritu* και το *Rugu*. Νιτσιάκος 1979, 41. Piha 1996, 12. Σιώκης 1999. Αικατερινίδης 2002, 14-15.

15. Τραγούδια του κλήδονα βλαχόφωνα και ελληνόφωνα καταγράφονται στα παρακάτω έργα: Weigand 1888, 136-137 (nr. XXX). Weigand 1894, 4 (nr. 1, 2), 6 (nr. 3), 50 (nr. 34), 134 (nr. 78), 136 (nr. 79). Beza 1903, 46-51. Wace, Thompson 1914, 129. Caranica 1937, 14, 112, 132, 134. Τοπάλης 1972, 474 (Ανω και Κάτω Μπέαλα). Iorgoveanu - Dumitru 1976, 160-163. Marcu 1977, 146 (nr. 29), 154 (nr.

κρατάει την γκαλιάτα δεν πρέπει να μιλάει όταν τη γεμίζει με νερό, γι' αυτό και το ονομάζουν *ara muta*, αμιλητο ή άκριτο νερό<sup>16</sup>, και του προσδίδουν θεραπευτικές ιδιότητες<sup>17</sup>. Το κλεισουριώτικο τραγούδι *Mults' igam'...*, που λέγεται στη γκαλιάτα, αναφέρει χαρακτηριστικά την αδυναμία της κοπέλας που μεταφέρει το αμιλητο νερό, να μιλήσει: «Πολλοί ήμασταν, πολλοί μαζευτήκαμε και για περίπατο ξεκινήσαμε. Την αγαπημένη στο δρόμο συναντήσαμε. Καλημέρα της “δώσαμε” και η αγαπημένη στράφηκε προς την άλλη πλευρά, δεν ήθελε να μας κάνει το χατίρι...». Τα μεσάνυχτα οι κοπέλες επιστρέφουν στο σπίτι και «πάνε την γκαλιάτα για κατάκλιση» κάτω από ένα δέντρο ή από μια τριανταφυλλιά, αφού την σκεπάσουν με ένα κόκκινο<sup>18</sup> νυφιάτικο πέπλο, το

50), 185 (nr. 151). Νιτσιάκος 1979, 39-41. Παπαζήση-Παπαθεοδώρου 1985, 37 (αρ. 12). Παδιώτης 1991, 40. Λούστα 1996, 108. Κατσανεβάκη 1998, τ. Β' (I), 85-99, 137-143, 179-180, 217-218, 372 & τ. Β' (II), 386-393, 406. Βαρβαρούσης 2001. Nicolau 2001, 45-51. Σιώκης, Παράσχος 2001, 48-50. Στέφα - Ενωτιάδου 2002. Εξάρχου 2003, 137-138, αλλά και στην ιστοσελίδα του Λαογραφικού Συλλόγου Βλάχων Βέροιας [www.vlahoi.gr/ekdiloseis.htm](http://www.vlahoi.gr/ekdiloseis.htm).

16. Μικρή ποσότητα από το νερό της γκαλιάτας διατηρούσαν κοντά στο εικονοστάσι ως αγιασμό και αν περίσσευε πολύ φρόντιζαν να το χύσουν σε σημείο που δεν πατάει άνθρωπος. Για τη μαγικοδαιμονική λατρεία του νερού βλ. Abbott 1969, 52-53. Αναγνωστάκης 2001, 11-13. Αικατερινίδης 2002, 14-15. Μπίρκας 1978, 223-231. Nicolau 2001, 10, 47.

17. Το αμιλητο ή άκριτο νερό χρησιμοποιείται στα βλαχοχώρια και για την εύκολη γέννα των εγκύων. Στο Μέτσοβο μέσα στο αμιλητο νερό τοποθετούν ένα περιδέραιο με σαράντα ασημένια νομίσματα και δίνουν στην έγκυο να πιει. Πρέπει να σημειωθεί ότι το ιδιαίτερο αυτό χαρακτηριστικό της θεραπευτικότητας προσδίδεται σε κάθε ενέργεια των ανθρώπων την ημέρα αυτή, γι' αυτό και φροντίζουν να συλλέξουν κάθε είδους βότανο για να το αποξηράνουν για τον χειμώνα, αλλά και να «αερίσουν» τα μάλλινα του σπιτιού και τις προίκες για να μην προσβληθούν από σκόρο. Cosmulei 1909, 7. Καλλινιδέρης 1930, 156. Εξάρχου 1987, 396-402.

18. Το κόκκινο χρώμα ως αποτρεπτικό του κακού προστάτεψε από το μάτιασμα και από τις κακόβουλες δυνάμεις. Σκουτέρη - Διδασκάλου 1992, 394.

zavon ή zvonlu<sup>19</sup>, και την κλειδώσουν με κλειδαριά, έτσι ώστε να αστρονομιστεί όλο το βράδυ.

Πολύ νωρίς το πρωί της 24<sup>ης</sup> Ιουνίου οι κοπέλες και οι νύφες ντυμένες με τα γιορτινά ρούχα πηγαίνουν πάλι στο δάσος, όπου θα συλλέξουν τις κρυμμένες «κουσίτσες» τους και αν τα καταφέρουν και τις κουσίτσες των άλλων. Το κόψιμο της κουσίτσας πρέπει να γίνει ανάποδα, με τις πλάτες στραμμένες στην κουσίτσα. Στη συνέχεια οι νιόπαντρες την τυλίγουν γύρω από τη μέση τους για υγεία, για να έχουν εύκολη γέννα και για να μην αισθανθούν πόνους κατά τη διάρκειά της. Οι ανύπαντρες κοπέλες δένουν με την κουσίτσα το κεφάλι τους και την πλέκουν στις κοτσίδες τους για να μεγαλώσουν.

Τραγουδώντας γεμίζουν τις γκαλιάτες τους με νερό, ενώ συνοδεύονται από δυο αγόρια με ξύλινες σπάδες, τις *hoardi*<sup>20</sup>, που τις προφυλάσσουν από τα αγόρια άλλων παρεών, που συνήθως παραφυλάγουν στα σοκάκια για να τους «χαλάσουν» τις γκαλιάτες. Το «χάλασμα» της γκαλιάτας συνεπάγεται κακοχρονιά για όλες τις κοπέλες, καθώς η τέλεση του δρωμένου επέφερε κατά την πίστη τους εύνοια σε κάθε τομέα.

Στις οικίες που επισκέπτονται δίνουν λίγο νερό από τη γκαλιάτα τους και παίρνουν από ένα αργυρό νόμισμα και λίγο καθαρό νερό ως αντάλλαγμα. Με το νερό της γκαλιάτας βρέχουν τα μαλλιά για να μεγαλώσουν οι κοτσίδες τους και πλένουν το πρόσωπό τους για να ασπρίσει<sup>21</sup>. Με τα χρήματα που θα συγκεντρώσουν, θα αγοράσουν διάφορα φαγώσιμα και υλικά για να κάνουν μια πίτα ή κουλουράκια, τα οποία

19. Papahagi 1974, 1293.

20. Πρόκειται για ξύλινα μεγάλα σπαδιά, τα οποία φέρουν στην άκρη κρεμασμένη κόκκινη μάλλινη φούντα δεμένη με χρυσοκλωστή. Papahagi 1974, 663.

21. Εξάρχου 1987, 396-402.

και καταναλώνουν σε γλέντι, γνωστό ως *beagi* (πιώμα)<sup>22</sup>, σε κάποια οικία. Κατά την αποχώρησή τους εύχονται «*sh' di var' oara ma gini*» (και του χρόνου καλύτερα).

Το δρώμενο κλείνει το απόγευμα με την εξαγωγή των κοσμημάτων από την γκαλιάτα στο μεσοχώρι. Αυτά πρέπει να είναι ασπρισμένα, γιατί αν έχουν μαυρίσει οι κάτοχοί τους θα πάθουν πολλές συμφορές κατά τη διάρκεια του έτους ή θα έχουν κακή παντρεία ή θα αργούσε το προξενιό<sup>23</sup>. Από τα λουλούδια με τα οποία στολίζουν το γκιούμι, κρατούν και αποξηραίνουν μερικά για υγεία και τα τοποθετούν στο εικονοστάσι. Αυτά έβραζαν σε νερό και έλουζαν με το έγχυμα τους αρρώστους, αυτά έβαζαν στα προικιά για τον σκώρο, αυτά έφεραν πάνω τους οι γερόντισσες ως φυλαχτό, με αυτά θυμιάτιζαν τα σπίτια και για να αποτρέψουν την βασκανία, αυτά έκαιγαν για να θεραπεύσουν με τον καπνό τον πονοκέφαλο και για να αποκτήσουν παιδιά οι άτεκνες<sup>24</sup>. Από τα λουλούδια, ως σύμβολα γονιμότητας της γης, οι κοπέλες και οι νιόπαντρες προσπαθούν με την τέλεση του δρωμένου να αποκομίσουν την γονιμότητα<sup>25</sup>. Εδώ βλέπουμε να συμψύρεται ο αποτρεπτικός με τον γονιμικό χαρακτήρα του δρωμένου.

Η παραπάνω περιγραφή του δρωμένου τηρείται σε όλα τα βλαχοχώρια με μικρές αποκλίσεις, που αφορούν στα είδη των λουλουδιών που συλλέγονται για το στολισμό της γκαλιάτας [εκτός από *sulfina*, *feagi-*

*ca* (φτέρη)<sup>26</sup> στη Νιζόπολη και *marandu* (αμάραντος) στο Νυμφαίο Φλώρινας<sup>27</sup> και στα Βιτώλια της π.Γ.Δ.Μ.<sup>28</sup>, *αγιάννη* ή *αρμένι* (άσπρο λουλούδι) στη Βλάστη Κοζάνης<sup>29</sup> και *γιαννάκια* (ασπροκόκκινα λουλούδια) στη Φούρκα της Ηπείρου<sup>30</sup>, στον στολισμό της με αργυρά ασημικά περασμένα σε μια κόκκινη κλωστή (στο Ξηρολίβαδο και στο Σέλι Βέροιας), στη δοξασία ότι τα ασημικά που θα πλυθούν με το νερό της γκαλιάτας δεν μαυρίζουν ποτέ και ότι όταν βγάξουν την πρώτη κουσίτσα η κοπέλα ή η νύφη πρέπει να έχει στο στόμα της μια *mishcatura* (μπουκιά ψωμιού)<sup>31</sup> για το καλό (στη Νιζόπολη της π.Γ.Δ.Μ.), αλλά και στο ότι οι γυναίκες που τελούν το δρώμενο συνοδεύονται στο γλέντι και από άντρες (στο Μεγάροβο, το Τύρνοβο και το Κρούσοβο της π.Γ.Δ.Μ.).

Στην Αβδέλλα Γρεβενών οι άνδρες στην προσπάθειά τους να διακωμωδήσουν την εθιμική αυτή εκδήλωση των γυναικών, μαζεύονται στο μεσοχώρι και αφού ντύσουν νύφη κάποιον χωρατατζή της παρέας, τον ανεβάζουν καβάλα σε έναν γάιδαρο και διασχίζουν όλο το χωριό λέγοντας σκωπτικά τραγούδια και ρίχνοντας τουφεκιές στον αέρα. Στη συνέχεια περνούν από τρεις βρύσες, όπου τον βάζουν να προσκυνήσει, μιμούμενοι τα όσα κάνουν και οι γυναίκες, και ακολούθως επιστρέφουν στο μεσοχώρι για να συνεχίσουν το γλέντι τους με τραγούδι και χορό μέχρι το πρωί<sup>32</sup>. Από την σκωπτική αυτή πράξη του εθίμου δεν λεί-

22. Papahagi 1974, 267.

23. Νιτσιάκος 1979, 39. Εξάρχου 1987.

24. Καλλινδέρης 1930, 156. Βέρρος 2001.

25. Στο βλαχοχώρι Νυμφαίο Φλώρινας η γκαλιάτα συνοδεύεται από ένα λουλούδι στεφάνι, μέσα από το οποίο περνούν όλες οι κοπέλες ελπίζοντας ότι ο Αη-Γιάννης θα βοηθήσει τις ανύπαντρες να παντρευτούν, τις έγκυες να έχουν εύκολη γέννα και τις υπόλοιπες να θεραπευτούν από κάποια πάθηση. Λούστας 1996, 107.

26. Papahagi 1974, 546.

27. Λούστας 1996, 106.

28. Tocilescu 1900, 743-749.

29. Καλλινδέρης 1930, 151-156. Βίττης 1981, 158-161. Βαρβαρούσης 2001.

30. Τα γιαννάκια δεν πρέπει να τα μυρξουν γιατί πιστεύουν ότι η μυρωδιά τους προκαλεί φιματίωση. Εξάρχου 1987, 396-402.

31. Papahagi 1974, 817.

32. Tocilescu 1900, 743-749. Papahagi 1979, 425-426.

πουν και τα αγόρια μικρότερης ηλικίας (10-20 ετών), που το βράδυ του κλήδονα μεταμφιεσμένα με τα ρούχα τους ανάποδα, βαμμένα στο πρόσωπο με καπνιές φούρνου και φέροντας κρεμασμένα κουδούνια στη μέση συνοδεύουν κάποιον αρχηγό, τον *agaru* (αράπη), που κρατάει ένα γιαταγάκι στο χέρι. Όλη η παρέα επιτίθεται στα κορίτσια με τις γκαλιάτες και προσπαθεί να τις «χαλάσει», αλλά οι κοπέλες προφυλάσσονται από άλλα αγόρια οπλισμένα με ξύλινα σπαθιά<sup>33</sup>.

Στην Βλάστη Κοζάνης συνηδιζόταν παλαιότερα μια εν πολλοίς παρόμοια μεταμφίεση των μικρών παιδιών μέχρι 14 ετών, γνωστή ως *ταταβράκε*<sup>34</sup>. Οι ταταβράκες ντύνονταν με ένα σώδρακο και ένα πουκάμισο και βάφονταν στο πρόσωπο και στα χέρια με καπνιά από το τζάκι, ενώ στα χέρια κρατούσαν δεκανίκια. Περιφέρονταν σε όλο το χωριό χοροπηδώντας και ακολουθώντας την πομπή των κοριτσιών με τις γκαλιάτες, ενώ προσπαθούσαν να αρπάξουν από τους κήπους των σπιτιών καρπούς από τα οπωροφόρα δέντρα<sup>35</sup>.

Στη Σαμαρίνα Γρεβενών τη γκαλιάτα μεταφέρει μια κοπέλα ντυμένη νύφη, που την ονομάζουν *αρουμάνα*. Την συνοδεύουν δυο άλλα κορίτσια και κρατούν πάνω από το κεφάλι της μια ανοιχτή ομπρέλα<sup>36</sup>, στοιχείο νεωτερικό που συνδέεται αναμφίβολα με το διαμετακομιστικό εμπόριο που πραγματοποιούσαν στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης οι κυρατζήδες Βλάχοι της Σαμαρίνας. Η ομπρέλα, που πιθανόν αντικατέστησε το παλαιότερο ζανοπ ή *zvonlu*, καθίσταται στην προκειμένη περίπτωση σύμβολο επίδειξης πλούτου και ευμάρειας και καταδεικνύει έτσι την αστικοποίηση των Βλάχων. Στο έργο των άγγλων αρχαιο-

λόγων Wace και Thompson «Οι Νομάδες των Βαλκανίων», δίδεται η εξήγηση ότι στη Σαμαρίνα το δρώμενο της γκαλιάτας θεωρούνταν λιτανεία για βροχή. Πρόκειται για την ενοποίηση δυο εθίμων, του κλήδονα και της *πιρπιρούνας*<sup>37</sup>, που ήταν επίκληση για βροχή και ακολουθεί στο τελετουργικό της διαφορετικό τυπικό. Έτσι μπορεί να ερμηνευθεί και η παρουσία της ομπρέλας στο δρώμενο της γκαλιάτας.

Όπως γίνεται αντιληπτό, από τα όσα ως τώρα παρατέθηκαν ο κλήδονας αποτελούσε στις παραδοσιακές κοινωνίες ένα δρώμενο, δια του οποίου όλα τα νεαρά θηλυκά μέλη της κοινότητας επιζητούσαν να προβλέψουν τον μελλοντικό τους σύντροφο<sup>38</sup>, παρόλο που για αυτό αποφάσιζαν πάντα οι γονείς τους και οι ίδιες δεν είχαν καμία πρωτοβουλία. Μετέπειτα η τέλεση του δρωμένου αποτελούσε μια ευκαιρία για έξοδο από το σπίτι και για κάποια μορφή «γνωριμίας» των νέων, μια ευκαιρία απελευθέρωσης από τις αυστηρές πειθαρχίες που επέβαλλε η κλειστή βλάχικη κοινωνία. Η απελευθέρωση εντούτοις αυτή υπάκουε και πάλι σε κάποιους κοινωνικούς κανόνες και βάσει αυτών τελούνταν το δρώμενο. Έτσι ερμηνεύεται και η μεταγενέστερη θεώρηση του δρωμένου του κλήδονα ως «*νυφοπάζαρου*»<sup>39</sup>.

Ο παλλαϊκός χορός που στηνόταν ανήμερα της εορτής του Αϊ Γιάννη στο μεσοχώρι στη Βλάστη, αλλά και στο Χιονοχώρι Σερρών εξυπηρετούσε την ανάγκη για προβολή της κάθε υποψήφιας για γάμο κοπέλας<sup>40</sup>. Παρόλο που το δρώμενο ήταν εξ αρχής γυναικείο μεταγενέστερα διακρίνουμε την μετατροπή του σε πανηγύρι στο οποίο συμ-

37. Για την *πιρπιρούνα* στους Βλάχους βλ. Tocilescu 1900, 725-729. Wace, Thompson 1914, 130.

38. Καραπατάκης 1976, σποραδικά.

39. Μπίρκας 1978. Σιώκης 1999. Βαρβαρούσης 2001. Κουρκούτας 2004.

40. Βίττης 1981, 158-161. Βαρβαρούσης 2001. Βέρρος 2001. Βασβατέκη 2004.

33. Μπίρκας 1978, 223-231. Papahagi 1979, 426.

34. Η λέξη μπορεί πιθανόν να ερμηνευτεί από την βλάχικη λέξη *τάτα* (=πατέρας) και την ελληνική *βράκας* (=το γνωστό εσώρουχο των ενήλικων ανδρών).

35. Καλλινδέρης 1930, 155-156. Τσίρος 1964, 245.

36. Wace, Thompson 1914, 129-130. Στέφα - Ενωτιάδου 2002.

μετείχε όλη η κοινότητα (άνδρες – γυναίκες) και αποτελούσε την μοναδική σχεδόν ευκαιρία γνωριμίας των δύο φύλων πάντα όμως με προξενιά<sup>41</sup>. Έτσι η ημέρα αυτή συνδεδεμένη από παλιά με τη μαντική πρόγνωση της τύχης των κοριτσιών ήταν η καταλληλότερη γι' αυτό.

Ο χώρος όπου τελούνταν το δρώμενο, το χοροστάσι, αποτελούσε το σημείο όπου το «σεργιάνι», οι υποψήφιοι προς παντρεία νέοι μαζί με τους γονείς τους, θα παρακολουθούσαν όλες τις κοπέλες και θα επέλεγαν την καλύτερη, εδώ θα γινόταν το «νυφοδιάλεγμα». Έτσι από την επόμενη ημέρα θα άρχιζαν και τα προξενιά, που θα κατέληγαν σε επίσημους αρραβώνες την ημέρα του Δεκαπενταύγουστου<sup>42</sup>. Ο χορός στο τέλος του δρωμένου, με την καθολική συμμετοχή που τον χαρακτηρίζει, αποτελούσε άριστη ευκαιρία γνωριμίας μεταξύ των νέων. Μια κοινωνία με έντονο το διαχωρισμό μεταξύ των δυο φύλων και αυστηρούς κώδικες ηθικής έπρεπε να θεσπίσει εθιμικούς τρόπους για την απαραίτητη κοινωνική λειτουργία του προξενιού. Ίσως έτσι ο κλήδονας μπορεί να ταυτιστεί με την εθιμική έκφραση του έρωτα.

- Μια γενική θεώρηση του εθίμου του κλήδονα, έτσι όπως τελούνταν παλαιότερα, μας φέρνει μπροστά σε μια θρησκευτική γιορτή με πληθώρα δεισιδαιμονιών και μαντικών μεθόδων. Στις μέρες μας όμως το θρησκευτικό ή ορθότερα μαγικοθρησκευτικό στοιχείο έχει εκπέσει και το τελετουργικό στοιχείο, που συνήθως προβάλλεται, μετατίθεται σε ένα παιχνίδι κοινωνικών σχέσεων, σε μια διασκέδαση, σε ένα γλέντι. Πολλές φορές όμως το παραστατικό τελετουργικό στοιχείο διαχωρίζεται απολύτως από τη διασκέδαση και μάλιστα εξειδικεύεται ή τίθεται σε απόσταση, όταν πραγματοποιούνται ομιλίες ειδικών ή όταν τοπικά σωματεία και σύλλογοι προβαίνουν σε αναπαραστάσεις του δρω-

μένου, σε πολιτιστικές αναβιώσεις, οι οποίες στερούνται βαθύτερων νοημάτων και συμβολισμών.

Στην εξάλειψη του δρωμένου και στην σταδιακή αλλοίωση του πρωταρχικού χαρακτήρα του συνετέλεσαν αναμφίβολα ο ορθολογισμός της μεταπολεμικής περιόδου και η απελευθέρωση από τις προκαταλήψεις. Βέβαια τα τελευταία χρόνια έχει γίνει συνειδητή προσπάθεια αναβίωσης του εθίμου, από την οποία λείπουν ίσως ο μαγικοθρησκευτικός χαρακτήρας του και ο αυθορμητισμός των παλαιότερων χρόνων, μολοντί διατηρούνται αναλλοίωτα όλα τα στάδια της ιεροτελεστίας.

Η πρωταρχική μορφή της γκαλιάτας με την τελετουργική και ημερολογιακή δέσμευσή της δεν έχει καταργηθεί στα βασικά της χαρακτηριστικά, παρόλο που σήμερα επικρατεί μια τάση αποβολής εθιμοτυπικών, ημερολογιακών και άλλων δεσμεύσεων και ελεύθερης εξέλιξης του δρωμένου, καθώς η πίστη στη μαγική αποτελεσματικότητα των πραττομένων αλλά και το θρησκευτικό πλαίσιο του δρωμένου έχουν υποχωρήσει σημαντικά. Η απελευθέρωση των μορφών από την εθιμοτυπία οδηγεί αναπόφευκτα σε τάσεις ωραιοποίησης και θεατροποίησης και τελικά από την σύνθετη λειτουργικότητα του δρωμένου απομένει η τέρψη και η διασκέδαση. Οι κοπέλες που συμμετέχουν σήμερα στο δρώμενο δεν αναζητούν την πρόβλεψη του μελλοντικού τους συζύγου, αλλά συμμετέχουν στα τελούμενα εν είδει λαϊκού θεάτρου.

Η θεατροποίηση της γκαλιάτας, με την παρουσίασή της σε φεστιβάλ και με την προσπάθεια προσέλκυσης τουριστών, οδηγεί αναπόφευκτα στην παράλειψη βασικών πολλές φορές λεπτομερειών της όλης τελετουργίας και στη μεταβολή του λειτουργικού της πλαισίου (εκτελείται εκτός του χώρου και του χρόνου του μπροστά σε ένα «ξένο» κοινό). Στις μέρες μας όμως η κατ' αυτόν τον τρόπο τέλεσή της με ή χωρίς υπολογισμό ορισμένης τουριστικής διάστασης είναι απολύτως επιθυμητή, γιατί δημιουργούνται νέα κίνητρα συνέχισης, γεγονός που

41. Νιτσιάκος 1979, 40. Βίττης 1981, 160.

42. Μπίρκας 1978. Βαρβαρούσης 2001. Βασβατέκη 2004. Κουρκούτας 2004.

συνεπάγεται και ανανέωση των παραδοσιακών στοιχείων, πάντα βέβαια ενταγμένων στη ροή της ιστορίας και τελικά της ίδιας της παράδοσης, η οποία δεν είναι ένα σχήμα αμετάβλητο, αλλά υφίσταται μια αέναη εξέλιξη.

Σε μια τέτοια ανανέωση υπάγονται η αντικατάσταση του *zvonu* με ομπρέλα και η τελική εγκατάλειψη και των δυο, αλλά και η αντικατάσταση των κοσμημάτων και των μικρών μπουκέτων με τα νομίσματα, που σήμερα ρίχνουν στην γκαλιάτα σαν «κέρασμα». Η τελευταία αυτή πράξη ήταν το αποτέλεσμα της αντικατάστασης του δοχείου της πλατύστομης γκαλιάτας με το γκιούμι που έχει στενό στόμιο και ωσαύτως καθιστά δύσκολη την εξαγωγή των κοσμημάτων, αλλά και της παλαιάς συνήθειας που επικρατούσε στην Κλεισούρα Καστοριάς, στο Νυμφαίο Φλώρινας και στη Σαμαρίνα Γρεβενών να «κερνούν» την γκαλιάτα σε κάθε σπίτι που επισκέπτονταν τα κορίτσια με νομίσματα, που έριχναν μέσα στο στολισμένο γκιούμι<sup>43</sup>, ως αντίτιμο για το ιαματικό νερό της γκαλιάτας.

Οι άσχημες βιωτικές συνθήκες των τελών του 19<sup>ου</sup> αιώνα και των πρώτων δεκαετιών του 20<sup>ου</sup> αποτέλεσαν πιθανόν και το υπόβαθρο στο οποίο στηρίχτηκε η συγκέντρωση υλικών για την παρασκευή πίτας ή και γλυκισμάτων ως ανταλλαγμάτων για το θεραπευτικό «αστρονομισμένο» νερό που έδιναν σε όλα τα σπίτια, όπου πήγαιναν τα κορίτσια. Η πράξη αυτή συγκέντρωσης αυγών, αλευριού και άλλων υλικών για την προετοιμασία εδεσμάτων, που καταλάωνε η κάθε παρέα κοριτσιών σε ιδιωτική συνεστίαση μετά το τέλος του δρωμένου, ήταν το μεταβατικό στάδιο πριν την χρήση νομισμάτων για το «κέρασμα» της γκαλιάτας τα νεότερα χρόνια.

Στην μετατροπή όμως του δρωμένου σε πανηγύρι συνετέλεσε πιθα-

νόν και το γεγονός της διακωμώδησής του από τους άντρες<sup>44</sup>, κυρίως όσον αφορά την δοξασία των γυναικών ότι μέσω της τέλεσης του δρωμένου μπορούν να εξευμενίσουν την τύχη τους ή ακόμη και να μαντέψουν τον μέλλοντα σύζυγό τους. Η θεώρηση του κλήδονα ως συνώνυμου της ελαφρότητας είχε σαν αποτέλεσμα την σταδιακή εγκατάλειψή του, ιδιαίτερα στις βιομηχανικές κοινωνίες.

Το πανηγύρι είναι δεσμός κοινωνικός, θρησκευτικός και οικονομικός. Στην περίπτωση όμως της μεταβολής του δρωμένου του κλήδονα σε πανηγύρι διακρίνουμε την υπεροχή του κοινωνικού και του οικονομικού στοιχείου. Του κοινωνικού γιατί μέσα από την τέλεσή του δρωμένου και το «σεριάνι» που θα πραγματοποιηθεί, η λαοσύναξη θα δει και θα διαλέξει τις μέλλουσες νύφες. Κι ενώ παλαιότερα οι κοπέλες επιζητούσαν από την τέλεση του δρωμένου την πρόβλεψη της μοίρας τους και κατά κάποιον τρόπο προσπαθούσαν να την καταστήσουν ευνοϊκότερη απέναντί τους, στα μετέπειτα χρόνια οι ίδιες κατέστησαν το επίκεντρο του ενδιαφέροντος του κοινού, που πια τις διαλέγει και δεν παρακολουθεί αμέτοχο τα τελούμενα. Το οικονομικό στοιχείο στην τέλεση του δρωμένου του κλήδονα καταδεικνύεται από την χρήση νομισμάτων για το κέρασμα της γκαλιάτας και την σταδιακή εξέλιξη των μπουκέτων με τα κοσμήματα, αλλά και από την αποβολή του μαγικοθρησκευτικού στοιχείου και την προσπάθεια όλων των κοριτσιών να συγκεντρώσουν στις γκαλιάτες τους τα περισσότερα νομίσματα.

Η μετάβαση βέβαια από το δρώμενο στο πανηγύρι είναι και μια διαδικασία φολκλοροποίησης, η οποία υπήρχε ανέκαθεν στους λαϊκούς πολιτισμούς, σήμερα όμως παρουσιάζει πρωτοφανή κλιμάκωση. Μάλιστα

44. Η αντιστροφή των κατά φύλα ρόλων, όπου οι άντρες ντύνονται γυναίκες ή τα μικρά παιδιά ντύνονται με τα ρούχα του πατέρα τους, απαντάται και σε άλλα δρώμενα της Μακεδονίας. Σκουτέρη - Διδασκάλου 1992, 389.

43. Wace, Thompson 1914, 130. Λούστας 1996, 107. Σιώκης 1999. Στέφα - Ενωτιάδου 2002.

η μετατροπή του δρωμένου σε πανηγύρι από τους Βλάχους που εγκατέλειψαν τα χωριά τους και εγκαταστάθηκαν στις πόλεις, μπορεί να απεικονιστεί ξεκάθαρα με άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Μνήμες του Συλλόγου Βλάχων Ν. Σερρών «Γεωργάκης Ολύμπιος»* και επιγράφεται «Κλείδονας με φλάμπουρο και με φόντο κούνιες και “το μαλλί της γριάς”!!!», όπου με λεπτομέρειες αναλύεται η αλλοίωση του δρωμένου της γκαλιάτας στη βλαχοσυνοικία Ιμαρέτ της πόλης των Σερρών τόσο ως προς τα συμβολικά αντικείμενα που χρησιμοποιούνται (φλάμπουρο γαμήλιο) όσο και ως προς τη συμμετοχή πλανόδιων μικροπωλητών<sup>45</sup>.

Στα υπόλοιπα βλαχοχώρια της Μακεδονίας το δρώμενο της γκαλιάτας διασώζεται ευτυχώς ακόμη, όχι ως αναβίωση ή ως ετοιμοθάνατη επιβίωση, αλλά ως ζωντανή εκδήλωση ενταγμένη στον εθιμικό κύκλο της άνοιξης και τελείται με πάνδημη συμμετοχή, όπως παλιά, εκφράζοντας τόσο το πνεύμα της κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης, όσο και τις κοινωνικές ιεραρχίες και αξίες τις οποίες ταυτόχρονα ενισχύει και αναπαράγει. Δεν πρόκειται για τεχνητές και κίβδηλες φολκλορικές αναπαραστάσεις αλλά για διατήρηση όχι μόνο τυπικών και αποχρωματισμένων αλλά ουσιαστικών γνωρισμάτων της αρχαίας μαντικής.

Το παραστατικό αυτό έθιμο βρίσκεται σήμερα σε πολλές περιοχές της Ελλάδας στην ύστατη ώρα του, καθώς τις περισσότερες φορές παρουσιάζεται ως «ατραξιόν» για τους τουρίστες ή τους αστούς επισκέπτες, στο πλαίσιο του φολκλορισμού. Ωστόσο, μολοντί η μαγικοθρησκευτική πίστη που εξέδρεψε αυτό το δρώμενο έχει εκλείψει, το ίδιο εξακολουθεί να συγκινεί. Η αγάπη και η αγωνία μας για την παράδοση και την πιστή τήρησή της εξαρτάται από εμάς τους ίδιους που με τις

ενέργειές μας οφείλουμε να αποδείξουμε ότι πραγματικά την αγαπούμε και την σεβόμαστε, σεβόμενοι όμως και τα σύμβολα που την εκφράζουν. Η παράδοση πρέπει να θεωρηθεί ως μια μετα-ιστορική πραγματικότητα με δυναμικό χαρακτήρα.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜ. ΣΙΩΚΗΣ

#### ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αικατερινίδης 2001: Αικατερινίδης, Γ. Ν., Αη Γιάννης ο Φανιστής και Ριζικάρης, στο «Ιούλιος», *Η Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, Κυριακή 3 Ιουνίου 2001, 30-31.
- Αικατερινίδης 2002: Αικατερινίδης, Γ. Ν., Από μια θρύση πίνουν όλοι, στο «Κρήνες Τα ναύδρια του νερού», *Η Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, Κυριακή 11 Απριλίου 2002, 14-15.
- Αναγνωστάκης 2001: Αναγνωστάκης, Ηλ., Το νερό που κοιμάται, στο «Ιούλιος», *Η Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, Κυριακή 3 Ιουνίου 2001, 11-13.
- Βακούφάρης 2005b: Βακούφάρης, Περ., *Η ιστορική Κλεισούρα Καστοριάς*, έκδ. Σύλλογος Απανταχού Κλεισουριέων «Ο Άγιος Μάρκος», Θεσσαλονίκη 2005.
- Βαρβαρούσης 2001: Βαρβαρούσης, Ι., Το πανηγύρι του Αι-Γιάννη Κλήδονα στη Βλάστη 23 και 24 Ιουνίου 2001, εφημ. *Εορδαϊκός Παλμός (Πτολεμαΐδα)*, αρ. φ. 754 (6 Ιουνίου 2001).
- Βασθατέκη 2004: Βασθατέκη, Ρ., Σε Βλάστη, Νάματα και Σισάνι αναβίωση το νυφοπάζαρο του Αη-Γιαννιού, εφημ. *Εορδαϊκός Παλμός (Πτολεμαΐδα)*, αρ. φ. 913 (30 Ιουνίου 2004).
- Βέρρος 2001: Βέρρος, Δ., Το έθιμο του Κλήδονα (Γκαλιάτα) στο Χιονοχώρι Σερρών, εφημ. *Μνήμες (Σύλλογος Βλάχων Ν. Σερρών «Γεωργάκης Ολύμπιος»)*, έτος 6<sup>ο</sup>, φ. 19 (Απρίλιος – Ιούνιος 2001).
- Βίττης 1981: Βίττης, Φ. Σ., *Σταχυολογήματα λαογραφικά – παραδοσιακά – θρυλικά – εκκλησιαστικά – αρχαιολογικά – ιστορικά της Βλάστης και της Επαρχίας Εορδαίας, Πτολεμαΐδα* 1981.
- Έξαρχος 1987: Έξαρχος, Χ. Γ., *Η Φούρκα της Ηπείρου (Ιστορία-Λαογραφία)*, Θεσσαλονίκη 1987.

45. Σύνταξη 2003.

- Έξαρχος 2003: Έξαρχος, Γ., *Βλάχοι, μνημεία ζωής και λόγου ενός πολιτισμού που χάνεται*, 6<sup>η</sup> έκδοση, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 2003.
- Ζηκουριδής 1995: Ζηκουριδής, Αρ., Ο μήνας Ιούνιος ή Ιούννης στη λαογραφική παράδοση στην Ελλάδα και στον Πόντο, εφημ. *Μακεδονία*, Κυριακή 11 Ιουνίου 1995.
- Ζηκουριδής 1995α: Ζηκουριδής, Αρ., Το έθιμο του «Κλήδονα» στη λαογραφική παράδοση σε όλες τις περιοχές, εφημ. *Μακεδονία*, Παρασκευή 23 Ιουνίου 1995.
- Θεοδοσίου, Δανέζης 2001: Θεοδοσίου, Σ., Μ. Δανέζης, Junius – Ιούνιος – Ιούννης, στο «Ιούνιος», *Η Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, Κυριακή 3 Ιουνίου 2001, 2-4.
- Καλλινδέρης 1930: Καλλινδέρης, Μιχ., Ο Αγιάννης στο Μπλάτσι της Κοζάνης, *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη* 6 (1930), 151-156.
- Καραπατάκης 1976: Καραπατάκης, Κ., Τα Κλήδονα στην περιοχή Γρεβενών, στα *Πρακτικά Β' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου (Ηπειρος – Μακεδονία – Θράκη)*, Κομοτηνή, 19-22 Μαρτίου 1975, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1976, 177-190.
- Κατσανεβάκη 1998: Κατσανεβάκη, Αθ. Ν., *Βλαχόφωνα και Ελληνόφωνα τραγούδια της περιοχής Βορείου Πίνδου. Ιστορική – Εθνομουσικολογική προσέγγιση: Ο Αρχαϊσμός τους και η σχέση τους με το ιστορικό υπόβαθρο*, том. Α' και Β', διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 1998.
- Κουκουλές 1948: Κουκουλές, Φ., *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Α', Αθήναι 1948.
- Κουρκούτας 2004: Κουρκούτας, Μιχ., Οι γιορτές του καλοκαιριού στα Νάματα..., εφημ. *Εορδαϊκός Παλμός (Πτολεμαΐδα)*, αρ. φ. 939 (29 Δεκεμβρίου 2004).
- Λαμνάτος 2003: Λαμνάτος, Β., Ιούνιος, η αρχή του καλοκαιριού κι ο μήνας του θερισμού, στο ένθετο του «Τύπου της Κυριακής» *Ορθοδοξία & Ελληνισμός*, Κυριακή 8 Ιουνίου 2003.
- Λουκάτος 1992: Λουκάτος, Δημ. Σ., *Τα καλοκαιρινά*, 2<sup>η</sup> έκδ., εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1992.
- Λούστας 1996: Λούστας, Νικ. Αργ., *Λαογραφική μελέτη Νιβεάστας = Νέβεσκας = Νυμφαίου Φλωρίνης*, Θεσσαλονίκη 1996.
- Μέγας 1992: Μέγας, Γ. Α., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. 2<sup>η</sup>, Αθήνα, 1992.
- Μέλλιος 1989: Μέλλιος, Λάζ., *Η διαχρονικότητα του Μακεδονικού Αγώνα και η Δυτική Μακεδονία – Πορλήψεις και έθιμα ελληνικά στη Δυτική Μακεδονία απ' την αρχαιότητα ως σήμερα*, εκδ. Α' Σώμα Στρατού, Κοζάνη 1989.

- Μερακλής 1986: Μερακλής, Μ. Γ., *Ελληνική Λαογραφία, Ήδη και έθιμα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1986.
- Μπίρκας 1978: Μπίρκας, Κ., *Αβδέλλα – Αετοφωλιά της ένδοξης Πίνδου*, Αθήνα 1978.
- Νιτσιάκος 1979: Νιτσιάκος, Β. Γ., *Αετομηλίτσα (παραδοσιακή λαογραφία)*, τευχ. Α', Γιάννινα 1979.
- Οικονομίδης 1965: Οικονομίδης, Δημ. Β., λήμμα Κλήδονας, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 7 (1965), 620-621.
- Παδιώτης 1991: Παδιώτης, Γ. Απ., *Căntăți Fărșerotești. Τραγούδια Φαρσαριωτών – Αρθανιτοβλάχων*, σειρά Τοπικοί Πολιτισμοί αρ. 2, έκδ. Εταιρίας Αρωμανικού (Βλάχικου) Πολιτισμού, Αθήνα 1991.
- Παπαζήση – Παπαθεοδώρου 1985: Παπαζήση – Παπαθεοδώρου, Ζ., *Τα τραγούδια των Βλάχων. Δημοτική και επώνυμη ποίηση*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1985.
- Παπαθανασίου 2001: Παπαθανασίου, Μ. Κ., Θερινό ηλιοστάσιο, στο «Ιούνιος», *Η Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, Κυριακή 3 Ιουνίου 2001, 14.
- Παπαμανώλη – Guest 2001: Παπαμανώλη – Guest, Α., Η νύχτα του Κλήδονα στην Ιο, στο «Ιούνιος», *Η Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, Κυριακή 3 Ιουνίου 2001, 32.
- Παράσχος 2005: Παράσχος, Δ., Αναβίωση του εθίμου του κλήδονα στα Νάματα Κοζάνης, εφημ. *Λαός (Βέροια)*, αρ. φ. 8687 (25 Ιουνίου 2005).
- Πολίτης 1921: Πολίτης, Ν. Γ., Μάρτης, *Λαογραφικά Σύμμεικτα Β'* (1921), 209-217.
- Πολίτης 1921α: Πολίτης, Ν. Γ., Ο δακτύλιος του αρραβώνος, *Λαογραφικά Σύμμεικτα Β'* (1921), 224-228.
- Σιώκης 1999: Σιώκης, Ν., Το έθιμο του Αη Γιάννη του Κλήδονα (Γκαλιάτα) στην Κλεισούρα, εφημ. *Κλεισούρα (Σύλλογος Απανταχού Κλεισουριέων «Ο Άγιος Μάρκος»)*, περ. Γ', έτος 13<sup>ο</sup>, φ. 119 (Μάιος 1999).
- Σιώκης, Παράσχος 2001: Σιώκης, Ν. & Δ. Παράσχος, *Οι Βλάχοι του Μουρικίου και του Σινιάτσικου*, εκδ. Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη 2001.
- Σκουτέρη – Διδασκάλου 1992: Σκουτέρη – Διδασκάλου, Ελ., Όψεις του παραδοσιακού πολιτισμού της Μακεδονίας (19ος-αρχές 20ού αιώνα), στο *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία. Ιστορία – Οικονομία – Κοινωνία – Πολιτισμός. Α' τόμος. Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1992, 326-417.
- Σ. Π. Κ. 1929: Κ(υριακίδης), Σ. Π., λήμμα κλήδονας, *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη* τ. 7<sup>ος</sup> (1929), 711.
- Στέφα – Ενωτιάδου 2002: Στέφα – Ενωτιάδου, Κ., Ο Αι-Γιάννης ο Κλήδονας – ο Ρι-

- Ζικάρης - ο Ριγανός - ο Βλαστολόγος κ.τ.λ., εφημ. *Ωραία Σαμαρίνα* (Σύνδεσμος Σαμαριναίων Αθηνών), περ. Β', φ. 281 (Ιούλιος - Αύγουστος 2002).
- Σύνταξη 1977: Σύνταξη, Ο κλήδονας στην Αδδέλλα (Πανηγύρι για τα κορίτσια), εφημ. *Αδδέλλα* (Σύλλογος Αδδελλιωτών «Η Βασιλίτσα», Τύρναβος), έτος 1<sup>ο</sup>, φ. 6 (Ιούνιος 1977).
- Σύνταξη 1979: Σύνταξη, Ο κλήδονας στην Αδδέλλα (Πανηγύρι για τα κορίτσια), εφημ. *Αδδέλλα* (Σύλλογος Αδδελλιωτών «Η Βασιλίτσα», Τύρναβος), έτος 3<sup>ο</sup>, φ. 30-31 (Ιούνιος - Ιούλιος 1979).
- Σύνταξη 2000: Σύνταξη, Πως γιορτάστηκε ο κλήδονας στην Αδδέλλα, εφημ. *Αδδέλλα* (Σύλλογος Αδδελλιωτών «Η Βασιλίτσα», Τύρναβος), περ. Γ', φ. 7 (Απρίλιος - Μάιος - Ιούνιος 2000).
- Σύνταξη 2003: Σύνταξη, Κλειδονας με φλάμπουρο και με φόντο κούνιες και το «μαλί της γριάς»!!!, εφημ. *Μνήμες* (Σύλλογος Βλάχων Ν. Σερών «Γεωργάκης Ολύμπιος»), έτος 9<sup>ο</sup>, φ. 27 (Απρίλιος - Ιούνιος 2003).
- Τοπάλης 1972: Τοπάλης, Αν., Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας - Αχρίδος, *Μακεδονικά* 12 (1972), 424-491.
- Τσιάνια - Πανταζίδου 2005: Τσιάνια - Πανταζίδου, Κ., *Από τα χειμαδιά στα ελαχόχωρια. Μια διαδρομή μνήμης*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2005.
- Τσίρος 1964: Τσίρος, Ζ. Γ., *Η Βλάστη* (τ. Μπλάτσι), τ. 1-3, Θεσσαλονίκη 1964.
- Abbott 1969: Abbott, G. F., *Macedonian Folklore*, Institute for Balkan Studies, Chicago 1969.
- Alexiou 1974: Alexiou, M., *The Ritual Lament in Greek Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1974.
- Baroja 1979: Baroja, C., *Le carnaval*, Paris 1979.
- Beza 1903: Beza, M., *De la Noi*, București 1903 (επανεκδοση στο Proza shi Puizii, Editura Cartea Aromana, USA-Romania 1997).
- Bolinteanu 1968: Bolinteanu, D., *Călătorii (Călătorii la Românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora, 1863)*, ediție îngrijită, note și glossar de Ion Roman, Editura Pentru Literatură No 480, București 1968, 5-164.
- Burada 1904: Burada, T. T., Cânticlu cari s-cântă di Taiani Ianișmata, *Arhiva XV*, nr. 10-11 (Octombrie-Noiembrie 1904), 466-468 (το άρθρο ανατυπώθηκε στο Burada, T. T., *Puncte extreme ale spațiului etnic românesc*, Editura

- VESTALA, București 2003, 393-395).
- Capidan 1926: Capidan, Th., *Românii nomazi. Studiu din viața Românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj 1926.
- Capidan 1942: Capidan, Th., *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București 1942, (επανεκδοση edit. Litera Internațional, București 2000).
- Caranica 1937: Caranica, I., *130 de Melodii Aromânești*, București 1937.
- Cosmulei 1909: Cosmulei, D., *Datini, Credințe și Superstiții Aromânești*, Biblioteca de Popularizare « Lumina », Publicația Corpului Didactic și Bisericesc Român din Turcia, București 1909.
- Danforth 1984: Danforth, L., The ideological context of the search for continuities in greek cultures, *Journal of Modern Greek Studies* 2 (1984), 53-85.
- Hart 1992: Hart, L. K., *Time, Religion and Social Experience in Rural Greece*, Rowman & Latiham 1992.
- Iorgoveanu - Dumitru 1976: Iorgoveanu - Dumitru, Ch., *Antologie de poezie populară aromână*, București 1976.
- Macedoneanu 1904: Macedoneanu, N., Taghianilu = [Sânzienele]: Din viața noastră, στο *Lumina*, an. 2, nr. 7-8 (iulie-august 1904), 197-199.
- Marcu 1977: Marcu, G., *Folklor Muzical Aromân*, Editura Muzicala, București 1977.
- Nicolau 2001: Nicolau, Ir., *Aromânii. Credințe și obiceiuri*, ed. Societatea Culturală Aromână, București 2001.
- Papahagi 1974: Papahagi, T., *Dicționarul dialectului Aromân general și etimologic*, ed. 2a, București 1974.
- Papahagi 1979: Papahagi, T., *Mic dicționar folkloric. Spicuri folklorice și etnografice comparate*, Editura Minerva, București 1979.
- Piha 1996: Piha, A., Una musheata sarbatoari a Cirishearului: Tayianilu, *Bana Aromânească* 1 (Agustu 1996), 12.
- Recătă 1934: Recătă, V., *L' état actuel du bilinguisme chez les Macédo-Roumains du Pinde et le Role de la femme dans le langage*, Paris 1934.
- Tocilescu 1900: Tocilescu, Gr. G., *Materialuri folkloristice din Literatura populara a Aromânilor de Pericle Papahagi*, București 1900.
- Wace, Thompson 1914: Wace, A. J. B. & M. S. Thompson, *The nomads of the Balkans, an account of life and customs among the Vlachs of Northern Pindus*, London 1914 και στα ελληνικά: *Οι νομάδες των Βαλκανίων, περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, εισ.-σχολ. Νικ. Κα-

τσάνης, μτφρ. Π. Καραγιώργος, Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων Νο 2, εκδ. οίκος Αφών  
Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989.

Weigand 1888: Weigand, G., *Die sprache der Olympto-Walachen*, Leipzig 1888.

Weigand 1894: Weigand, G., *Die Aromunen, ethnographisch - philologisch - hi-  
storische untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-romanen  
oder Zinzaren*, zweiter band, Leipzig 1894 και στα ελληνικά: *Οι Αρωμούνοι  
(Βλάχοι)*. Τομ. Β: λαογραφία - γλώσσα, εκδ. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, Κείμενα και  
Μελέτες 126, Θεσσαλονίκη 2004.